

بررسی و تحلیل فقهی و حقوقی قرارداد بیمه

با نگاهی به آثار و اوصاف حاکم بر آن

(تاریخ دریافت ۱۴۰۲/۰۲/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۲/۰۴/۱۰)

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد مرادخانی^۱

دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی قم، ایران

سید محمد حسن پور موسوی

چکیده

همانطور که می دانیم بیمه از جمله عقود معین است؛ بدین معنی که علاوه بر اصول کلی قراردادها دارای احکام و ویژگی هایی است که در مقررات خاص به آنها اشاره شده است. بیمه قراردادی است که بین شخص حقیقی یا حقوقی (بیمه گذار) و بیمه (بیمه گر) برای تعیین موضوع و شرایط بیمه منعقد می گردد. این عقد دارای اوصافی است که از آن جمله می توان به رضایی، معوض، غیر مجانی، استمراری، اتفاقی و مبتنی بر حسن نیت بودن آن اشاره نمود. حقوق بیمه از جمله موضوعات نسبتاً جدیدی است که از لحاظ موضوع و اقسام، دارای طیف وسیع و گسترده ای می باشد. پیدایش بیمه، بدان جهت بوده که انسان بتواند راهی عملی برای حمایت از خویشتن در مقابل حوادث و خطرهای بیابد. در مقاله حاضر قصد داریم به بررسی و تحلیل فقهی و حقوقی قرارداد بیمه با نگاهی به آثار و اوصاف حاکم بر آن پردازیم. روش تحقیق از نوع تحلیلی-توصیفی بوده و ابزار گردآوری داده ها با استفاده از فیش برداری و بهره مندی از روش کتابخانه ای می باشد.

واژگان کلیدی: قرارداد بیمه، بیمه گر، جبران خسارت، بیمه گذار، قانون بیمه، عقد

تشریفات

بخش اول: کلیات و مفاهیم اولیه

بند اول: بررسی و شناخت حقوقی عقد بیمه

از نظر حقوقی، بیمه را می‌توان عقدی دانست که به موجب آن، یک طرف تعهد می‌کند در ازای پرداخت وجه یا وجوهی از طرف دیگر، در صورت وقوع یا بروز حادثه خسارت وارده را جبران نموده یا وجه معینی بپردازد.^۱ برخی از نویسندگان فرهنگ حقوقی در تعریف عقد بیمه نوشته‌اند: «بیمه عقدی است که یک طرف (بیمه‌گر) در مقابل طرف دیگر (بیمه‌گذار) در صورت تحقق شرط یا فرارسیدن زمان مشخص، اداء آنچه که بر آن اتفاق شده است را در مقابل مبلغ معینی ملتزم می‌شود».^۲ عقد بیمه عبارت است از این که یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد. در عقد بیمه رابطه حقوقی که بین بیمه‌گذار و بیمه‌گر به وجود می‌آید منشاء تعهد است. متعهد که بیمه‌گر است تعهد می‌کند که تحت شرایط معینی در صورت بروز حادثه که به تعهد بیمه‌گر تحقق می‌بخشد از بیمه‌شده رفع زیان کند. جز بیمه عمر، اصولاً بیمه عقدی است لازم، عقد لازم آن است که هیچ یک از طرفین معامله حق فسخ آن را نداشته باشند مگر در موارد مشخص. در برخی عبارت‌های مربوط به معنای اصطلاحی بیمه آمده است: توزیع و تحمیل خسارت و زیان ناشی از حادثه معین یا غیرمعین اتفاقی یا حتی برای فرد یا افراد یا اموال و اشیاء به عهده شخص یا اشخاص غیر متضرر.^۳

بند دوم: بیمه در اصطلاح فقه

بیمه عقد قراردادی است بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار بدین صورت که بیمه‌گر ملتزم و متعهد می‌شود در مقابل دریافت وجهی که آن را حق بیمه می‌گویند در صورت بروز خسارت بر موضوع بیمه خسارت وارده یا بخشی از آن را جبران نماید و به بیمه‌گذار پرداخت کند. انسان همواره برای جلوگیری از ضرر و جبران خسارت‌های حوادث و پیش آمدهای ناگوار، دنبال چاره بوده است. یکی از راه‌های آن بیمه است که موجب آرامش خاطر نسبی شده و وفوایدی

۱. قانون بیمه. ماده یک. مصوب ۱۳۱۶/۲/۷.

۲. جریج، منی. معجم المصطلحات القانونية. ص ۱۱۰.

۳. طالب، مهدی. تأمین اجتماعی. ص ۲۰ و فصلنامه بیمه مرکزی ایران. ش ۳. سال ششم. ص ۳۶.

دیگر بر آن مترتب است. اگرچه بهره وری از بیمه به روش فعلی که یکی از عقود متعارف تجاری و بین المللی است بیش از حدود شش قرن سابقه ندارد ولی از دیر زمان که انسان‌ها در حمل و نقل مال التجاره‌های خود با خطراتی مواجه بوده‌اند از اقدامات دیگری، مشابه بیمه که سلامت مال التجاره آن‌ها و یا جبران خسارت احتمالی را تضمین کند استفاده می‌کرده‌اند و این ریشه در فطرت سلیم انسانی دارد که برای جلب منفعت و جبران ضرر احتمالی اقدامات تأمینی لازم را پیش بینی نماید. در اصطلاح فقها نیز بیمه به معانی زیر اطلاق می‌شود:

۱. کفالت نفس و مال در نزد جمهور فقها به غیر از فقهای حنفیه که به جای کفالت، واژه ضمان را به کار می‌برند.

۲. پرداخت غرامت متلفات و هر چیزی که غصب شده باشد.

۳. در نزد گروهی دیگر از فقها، ضمان مال؛ خواه در این راستا عقدی منعقد شده باشد یا خیر. با مقایسه تعریف لغت شناسان و تعاریف اصطلاحی بیمه در می‌یابیم که میان مفهوم لغوی و معنای اصطلاحی واژه بیمه قرابت آشکاری وجود دارد. با وجود این نباید فراموش کرد تکامل مدنی انسان، بیمه را از یک عقد طرفینی بدون تأثیرپذیری از مشارکت دیگران خارج نموده است به گونه‌ای که این نهاد، امروزه با ملاحظات فنی و اقتصادی فراوانی با ایفای نقش خویش همواره در حال تکامل است.

بخش دوم: بررسی ماهیت بیمه در فقه مذاهب اسلامی با مذاقه در دیدگاه فقهای اهل سنت

در رابطه با بیمه در فقه مذاهب اسلامی مباحث مختلفی بیان شده است که در این بخش از مقاله به دنبال بررسی انواع بیمه و حکم شرعی آنها از نگاه فقها می‌باشیم که در ضمن این مباحث ادله موجود و مناقشات مطرحه تبیین خواهد شد.

الف- بیمه تعاونی و تعریف آن

بیمه تعاونی همان چیزی است که جوامع خیریه و مؤسسات تعاونی برای تأمین نیازهای شرکتهای وابسته به خود، آن را تأسیس می‌کنند. یک گروه صندوق تعاونی ایجاد می‌کند که هر یک از اعضا، مبلغ مشخصی به آن کمک می‌کنند تا جبران خسارت افراد در معرض خطر شود البته هدف این بیمه، سود آوری نیست بلکه هدف اصلی آن همکاری صمیمانه در تقسیم

اثرات مضر و توزیع خطرات احتمالی است که گریبان گیر هر شریکی می‌شود تا از بار مصیبتش بکاهد و خسارت او را جبران کند البته این بیمه هیچ چشم داشتی به درآمد حاصل شده ندارد. چهارده معصوم هستی (علیهم السلام) و شهدای گرانقدر اسلام و امام شهیدان انقلاب اسلامی ایران که با جان فشانی خود حافظ معارف قرآن و اهل بیت علیهم السلام هستند.^۱

ب- انواع بیمه تعاونی

۱. جمعیت‌های خیریه‌ای که بین مردم روستاها و شهرها ایجاد می‌شود.
 ۲. انجمن‌هایی که بین کارمندان مؤسسات تشکیل می‌شوند.^۲
- بیمه تعاونی با اشکال مختلفش بر اساس اصول مختلفی پایه گذاری شده است از جمله:^۳
- کمک به منظور سود آوری نباشد.
 - هدف، خدمت به اعضا است که با جبران خسارت وارده به هر یک از آنها صورت می‌گیرد.
 - آنچه مازاد می‌آید، بر اعضا تقسیم می‌شود.
 - در جایی که هر عضو، هم بیمه کننده و هم بیمه شده باشند، مدیریت بین اعضا است.
- #### ج- نظریه فقه‌ای اهل سنت

حکم این بیمه جواز است و به این مطلب فقه‌ای هم عصرمان اذعان کرده‌اند و نیز دومین کنفرانس آکادمی تحقیقات اسلامی که در محرم ۱۳۸۵ ق در الازهر مصر برگزار شد، جواز آن را تأیید می‌کند که گفته‌اند: «بیمه انجام شده توسط جمعیت‌های تعاونی، که بین همه بیمه شدگان مشترک بوده و کمک و خدمات مورد نیاز را به همه آن‌ها می‌دهد، (بیمه مذکور) کار پسندیده‌ای است و از مصادیق کمک در نیکوکاری است» و همچنین در نشست پنجاه و یکم علمای عربستان در ۴/۴/۱۳۹۷ ق و هفتمین کنفرانس علمای مسلمان در ۱۳۹۲ ق و آکادمی فقه اسلامی در اولین جلسه خود در ۱۰ شعبان ۱۳۹۸ ق در مکه مکرمه در مقر اتحادیه جهانی مسلمانان و باز هم همان آکادمی در دومین جلسه خود در جده در ۱۴۰۶ ق که بین ۱۰ تا ۱۶

۱. شعبان، زکی الدین. التأمین من وجهه نظر الشریعة السالمة. ص ۱۰ و «مجلة الحقوق والشریعة الصادرة عن کلیة الحقوق والشریعة جامعة الکویت» و شبیر، محمد عثمان. المعاملات المالیة المعاصرة فی الفقه الإسلامی. ص ۱۰۲.

۲. شبیر، محمد عثمان. المعاملات المالیة المعاصرة فی الفقه الإسلامی. ص ۱۰۴.

۳. فتحی، محمد. التأمین من منظور الإسلامی، اسلام أون لاین، مفاهیم ومصطلحات.

ربیع الثانی برگزار شد، حکم به جواز بیمه تعاونی را تأیید کردند. و بر همین اساس بود که شرکت‌های بیمه تعاونی پایه در سودان و جاهای دیگر به وجود آمدند و در کارشان موفق شدند با اینکه قانون گذاران نشان گفته بودند این شرکتها، ابتدایی و در آغاز راهند.^۱ باید بدانیم که برخی در آنجا هستند که اصطلاح «بیمه متقابل» را بر بیمه تعاونی اطلاق می‌کنند. مصطفی احمد الزرقاء در مورد حکم روش بیمه متقابل می‌گوید: این بیمه از لحاظ دینی قطعاً جایز است و هیچ شبهه و شکی در این حکم نیست و آن خطری که در مقابلش بیمه می‌شوند هرچه که باشد، این حکم ثابت است. زیرا اساس این بیمه بر تشکیل صندوق مشترک سرمایه گذاری بین جمعی است که در آن شراکت می‌کنند تا در صورت متضرر شدن یکی از آنها به ضرری مشخص، خسارتش را جبران کنند لکن هدفشان سود آوری نیست بلکه فقط ترمیم اثرات مصیبت‌هایی است که برخی از آنها را رنج می‌دهد و بدون شک این بیمه یکی از زیباترین کاربردهای عملی اصل همکاری موجود در قرآن است که در قرآن ممدوح است.^۲

د- ادله جواز بیمه تعاونی

برای حکم به جواز بیمه تعاونی، چند دلیل آورده شده است:

۱. بیمه تعاونی بر اساس اصل همکاری طبق درستی و تقوا است که دین اسلام آن را می‌پذیرد. لذا بیمه تعاونی یکی از قراردادهای اهدایی است که برای همکاری واقعی در تقسیم خطرات و نیز تقسیم مسئولیت هنگام وقوع فاجعه‌ها در نظر گرفته شده است که این همکاری از راه کمک مردم با مبالغی پول برای جبران خسارت مجروحان تخصیص داده می‌شود. درباره حکم به جواز، دکتر وهبه الزحیلی می‌گوید: زیرا این بیمه داخل در قراردادهای خیرخواهانه است و از مصادیق همکاری در درستی و تقوا و مورد پسند دین است و هدفش تقسیم خطرات و همکاری برای کاهش خسارات هنگام وقوع حوادث است. زیرا هر فرد مشارکت‌کننده، با حسن نیت اشتراکش را می‌پردازد تا اثر خطرات را کاهش دهد و خسارتهای وارده به یکی از مشارکت‌کنندگان را جبران و ترمیم کنند خطرش هر چه باشد.^۳

۱. «مجله مجمع الفقه الاسلامی»، العدد الثاني الجزء الثاني ۱۴۲۷ هـ/ ۱۹۸۶ م، صص ۵۴۹ و ۶۴۸ و ۷۳۰.

۲. أحمد الزرقاء، مصطفى. نظام التأمين حقيقته والرأى الشالى فيه. ص ۵۷.

۳. «مجله مجمع الفقه الاسلامی». العدد الثاني. الجزء الثاني ۱۴۲۷ هـ/ ۱۹۸۶ م. ص ۵۴۹.

۲. هدف از بیمه تعاونی، کسب سود نیست و گروه بیمه تعاونی هدفشان معامله و تجارت و کسب منفعت با پول دیگران نیست بلکه قصد دارند خطرات را بین خودشان تقسیم کنند و در هنگام آسیب رسیدن، به همدیگر کمک کنند.^۱

۳. به دلیل قطع خویشاوندی، بسیار کم پیش می‌آید که فردی به برادرش کمک کند یا دولتی زکات را از ثروتمندان گرفته و به مستمندان بدهد. با این اوصاف چه مانعی است از اینکه نظامی ایجاد شود که در آن از فقرا دستگیری شود؟؟ در حالیکه هیچ شکی نیست که دین مبین اسلام هیچ مانعی از تأسیس چنین چیزی ندارد.

۴. بخاری و مسلم از ابو موسی اشعری نقل کرده‌اند که می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: اشعری‌ها اگر در جنگ غذایشان کم شود یا غذای زن و فرزندشان در شهر کم شود، هر آنچه دارند را در یک لباس بزرگ می‌ریزند و به طور مساوی بین خودشان تقسیم می‌کنند. پس آنها از من هستند و من از آنها. پس این کار اشعریها، همکاری گروهی بین اقوام است و دلیلی بر قانونی و شرعی بودن همکاری زیستی بین مسلمانان است و مسلمان در اینجا آنچه دارد را ارائه می‌دهد و معلوم نیست آنچه به دست می‌آورد آیا معادل چیزی است که داده یا کمتر است یا بیشتر؟ و پیامبر ص با ستایش اشعریها که فرمودند: آنها از من هستند و من از آنها، این کار را اجازه داده است.

۵. بیمه تعاونی عاری از هر دو نوع ربا است. چه ربای به زیادت (همان ربای معاملی است) و چه ربای به تأخیر (همان ربای قرضی است) پس قراردادهای سهامداران ربوی نیستند و هر آنچه از اقساط نزد آنها جمع شده را در معاملات ربوی استفاده نمی‌کنند لذا نه ربا و نه قمار و نه فریب داخل در این بیمه می‌شود. بنابراین، ناآگاهی سهامداران در بیمه تعاونی از مقدار سودی که در آینده به آنها بازمی‌گردد، ضرری به مسئله نمی‌زند. چونکه آنها خیرخواه هستند بنابراین هیچ خطری، فریبی یا قمار در آن وجود ندارد برخلاف بیمه تجاری که قراردادهای مالی و تجاری و دارای داد و ستد است و جهل در آن جایز نیست. علاوه بر آن گروهی از سهامداران یا نمایندگان آنها، آنچه از آنها جمع کرده‌اند را سرمایه‌گذاری می‌کنند

جهت تحقق هدفی که از تشکیل این همکاری بود، که این کار گاهی خیر خواهانه است و گاهی در مقابل مزدی مشخص.

ه- شرکت بیمه تعاونی ترکیبی^۱

آکادمی فقه اسلامی در اولین جلسه خود در ۱۰ شعبان ۱۳۹۸ ق در مکه مکرمه در مقر اتحادیه اسلامی جهانی گفته است: این بیمه تعاونی باید به صورت یک شرکت بیمه تعاونی ترکیبی و باید دنبال کننده اهداف زیر باشد:

۱. تعهد به اندیشه اقتصادی اسلامی که مسئولیت انجام کارهای مختلف اقتصادی را بر عهده افراد می گذارد و نقش دولت فقط به عنوان مکمل آنچه افراد قادر به انجام آن نبوده اند، است و دولت فقط برای اطمینان از موفقیت این برنامه ها و ایمنی عملیات آنها، به عنوان مربی و ناظر فعالیت می کند.

۲. تعهد به عقائد و طرز تفکر بیمه تعاونی که به موجب آن، همکاران، از نظر عملکرد و مسئولیت اجرایی و مدیریت کارها از کل کار مستقل هستند.

۳. آموزش مستقیم بیمه تعاونی به والدین و ایجاد ابتکارات فردی و استفاده از انگیزه های شخصی. شکی نیست که مشارکت والدین در مدیریت، آن ها را وادار می کند با احتیاط و هوشیاری بیشتر، از خطراتی که هزینه غرامتش به طور مشترک (خانواده و بیمه) پرداخت می شود، جلوگیری کنند. بنابراین در صورت جلوگیری از بازگشت خطرات، به علاقه خود در موفقیت بیمه تعاونی دست پیدا می کنند. زیرا پرهیز آنها از خطرات باعث می شود در آینده اقساط بیمه کمتری پرداخت کنند و بالعکس، واقع شدن در خطرات باعث می شود اقساط بیشتری پرداخت کنند.

۴. تصویر شرکت ترکیبی، بیمه را به گونه ای در نمی آورد که گویی برای افراد بهره مند از آن، هدیه یا کمک هزینه ای از طرف دولت است، بلکه دولت فقط به اعتبار اینکه مردم ذینفعان واقعی هستند، برای حمایت و محافظتشان با آنها همکاری می کند و این، نگرشی مثبت تر است تا همکاران، نقش دولت را بفهمند گرچه در همان حال، دولت آنها را از مسئولیت معاف نمی کند.

بخش سوم: بررسی و تطبیق قرارداد بیمه با قواعد عامه فقهی

از آنجا که قواعد فقهی کمک شایانی به حل بسیاری از مسائل و معضلات بیمه‌ای در رسیدگی به پرونده‌های حقوقی بیمه‌ای می‌نماید در این قسمت به ذکر تعدادی از قواعد فقهی که کاربرد بیشتری نسبت به سایر قواعد فقهی دارند می‌پردازیم.

الف- قاعده اتلاف و تسبیب

«من أَلَفَ مَالَ الْغَيْرِ فَهُوَ لَهُ ضَامِنٌ»

۱. تعریف قاعده: هرگاه کسی شخصاً، یعنی بدون واسطه، یا به وسیله‌ای و با واسطه مال دیگری را تلف کند، تلف کننده مال در برابر صاحب آن ضامن و مسئول است. مثلاً هرگاه کسی شخصاً مزرعه دیگری را آتش بزند ضامن است و این اتلاف بالمباشره است، ولی اگر مثلاً برای تفریح به مزرعه‌ای رفته و برای طبخ غذا آتشی بیافروزد و باد آن آتش را به مزرعه مجاور برساند و سبب آتش سوزی در آن مزرعه شود او ضامن است و این اتلاف بالتسبیب است.

۲. عناصر مهم تعریف قاعده اتلاف: تلف، مال، ضمان، شخصاً یا با واسطه

تلف: به معنای نابود کردن و از بین بردن و از مالیت انداختن است. مثل اینکه شخصی خودروی دیگری را آتش بزند. یا اینکه شخصی منافع مال دیگری را تلف کند مثلاً نگذازد مالک مغازه‌اش را اجاره دهد. تلف اول را می‌توان تلف حکمی بر شمرد و تلف مورد دوم را تلف عرفی هرچند به قاعده لاضرر هم در اینجا می‌شود استناد کرد و تفصیل آن خواهد آمد. مال: هر چیزی که برای رفع نیازمندی انسان به کار می‌رود مانند خوراک، پوشاک. مرحوم دکتر کاتوزیان قید قابل اختصاص یافتن را از تعریف مال خارج دانسته تا مثلاً هوا را که مورد نیاز انسان است از تعریف خارج سازد.^۱

ضمان: یعنی وجود اعتبار چیزی که از بین رفته بر عهده تلف کننده آن است و او موظف و مسئول است که بدل آن را به صاحبش بدهد اعم از اینکه مثلی باشد یا قیمی که این ضمان را ضمان واقعی گویند در برابر ضمان جعلی، ضمان قراردادی یا معاوضی.

شخصاً یا با واسطه: شخصاً یعنی اینکه میان عامل و عمل واسطه‌ای وجود نداشته باشد مثل آتش زدن مزرعه توسط شخص در حالیکه تسبیب یعنی ایجاد وسیله و به تعبیری میان عامل و عمل

واسطه یا واسطه‌هایی وجود دارد. مثل مثال دوم که باد سبب گسترش آتش به مزرعه مجاور و آتش سوزی آن شده بود. نکته‌ای که لازم به ذکر است اینکه سبب در اینجا با تعریف سبب در اصول فقه زیاد مطابقت ندارد که جای بحث آن در این مقاله نمی‌باشد.

۳. قاعده اتلاف و تسبیب در حقوق بیمه: پیش از این به تعریف عقد بیمه و تعریف قانونی آن پرداخته شد. در اینجا لازم است به برخی موارد که در قوانین بیمه بدان پرداخته شده است و می‌توان اساس آن را این قاعده مهم دانست اشاراتی داشته باشیم. از آنجا که در حقوق بیمه، مسئولیت بیمه گر فرع بر مسئولیت بیمه گذار است فلذا می‌باید مسئولیت مقصر حادثه ابتدا احراز گردیده تا سپس شرکت بیمه گر به جبران خسارت وارده که مقصر (بیمه گذار) سبب اتلاف آن شده است، پردازد.

بخش چهارم: بررسی اوصاف و مقررات حاکم بر قرارداد بیمه در فقه و حقوق

در این بخش از مقاله قصد داریم به اوصاف و مقررات حاکم بر قرارداد بیمه در فقه و حقوق بپردازیم:

الف) لازم بودن عقد بیمه

در باب عقود، چه در معاملات و معاوضات و چه در معاهدات، اصل اولیه لزوم است. نتیجه این اصل این است که اگر در لازم بودن یا جایز بودن معامله شک کردیم اصلی اولی لزوم است، مگر دلیل خاصی حکایت از جایز بودن آن کند. همچنان که قانون مدنی در ماده ۲۱۹ می‌گوید:

«عقودی که بر طبق قانون واقع شده باشد بین متعاملین و قائم مقام قانونی آنها لازم الاتباع است مگر اینکه به رضای طرفین اقاله یا به علت قانونی فسخ شود». باید توجه داشت که عقد جایز با فوت یا جنون و سفاهت هر یک از متعاقدين خود به خود فسخ می‌شود (انفساخ). در حالی که عقد لازم تنها با تفاسخ (اقاله) یا مواردی که قانون اجازه می‌دهد قابل انحلال است. بنابراین مقصود از لزوم در عقد بیمه آن است که عقد بیمه به لحاظ ذات و طبیعتش با حفظ اصول حاکم بر آن، عقدی لازم و غیرقابل فسخ است. استثنائاً در مورد بیمه عمر باید گفت که نسبت به بیمه گر لازم و نسبت به بیمه گذار جایز است. زیرا بیمه گذار هر وقت مایل باشد می‌تواند از

پرداخت اقساط خودداری و تقاضای فسخ بیمه‌نامه یا بازخرید یا تخفیف نماید.^۱ شورای عالی بیمه، بیمه آتش سوزی را از مصادیق عقد جایز دانسته است^۲، به طوری که بیمه‌گذار هر زمان که اراده کند می‌تواند قرارداد بیمه را فسخ نماید، و در این صورت حق بیمه به صورت اعتبار کوتاه‌مدت محاسبه خواهد شد.

ب) الحاقی بودن عقد بیمه

عقود و قراردادهای الحاقی به قراردادهایی اطلاق می‌گردد که: شرایط قرارداد از نظر شکلی و ماهوی قبلاً از سوی یک طرف تهیه می‌شود، و طرف دیگر در رد یا قبول آن مختار خواهد بود. قراردادهای افتتاح حساب در بانک‌ها، و نیز اکثر قراردادهایی که یک طرف آنها عموماً مؤسسات بزرگ هستند از جمله قراردادهای الحاقی می‌باشند. البته با وجود شرایط عمومی قراردادهای بیمه که عموماً دارای خصوصیت یک طرفه می‌باشند ولیکن منافاتی با تنظیم شرایط خصوصی که اراده دو طرف در آن کاملاً ملحوظ باشد، ندارد. به هر حال در قراردادهایی که دارای شرایط خصوصی نیست موجبات اجحاف بیمه‌گران به بیمه‌گذاران وجود دارد، از این رو نظارت دستگاه‌های دولتی را بر نحوه عملکرد و تنظیم این گونه قراردادها به جهت حفظ حقوق بیمه‌گذاران می‌طلبند.^۳

ج) استمراری بودن عقد بیمه

عقود به اعتبار اثری که عنصر زمان در تعیین و اجرای تعهدات ناشی از آن دارد، به مستمر و فوری تقسیم شده است. در عقود فوری، عقد، در لحظه‌ای که طرفین گزینش نموده‌اند ایجاد می‌گردد، در حالی که در عقود مستمر، موضوع معامله به گونه‌ای است که باید در طول مدت معین انجام شود. برای نمونه، عقد بیع، فوری است زیرا به مجرد وقوع آن، مشتری، مالک مبیع و بایع، مالک ثمن می‌گردد و بایع و مشتری به نحو مستمر هیچ گونه تعهدی در مقابل هم ندارند. ولی در عقد مستمر مانند شرکت، اجاره و بیمه، دو طرف عقد به صورت تدریجی در برابر یکدیگر تعهد دارند^۴؛ یعنی زمان دخالت در تعیین موضوع دارد. به تعبیر دیگر موضوع

۱. بجنوردی، سیدمحمد. عقد بیمه. ص ۱۹۶.

۲. آیین نامه شماره ۲۱ مصوب شورای عالی بیمه.

۳. موحدی، رضا عباس. مبانی کاربردی حقوق بیمه. ص ۳۵ و شهیدی، مهدی. تشکیل قراردادها و تعهدات. ص ۵۶.

۴. کاتوزیان، ناصر. حقوق مدنی (قواعد عمومی قراردادها). ج ۱. ص ۸۴.

تعهد مستقل از زمان نمی‌باشد. در حالی که در عقد فوری، موضوع تعهد مستقل از زمان است و اگر عنصر زمان در آن دخالت نماید تنها از جهت تعیین وقت انجام و اجرای آن می‌باشد. بنابر این عقد اجاره، چون مورد تعهد یعنی استیفای منفعت یک امر تدریجی الحصول می‌باشد یعنی زمان، دخالت در تعیین موضوع دارد عقد مستمر و تدریجی به‌شمار می‌آید. یا در عقد بیمه دو طرف عقد به طور مستمر در برابر یکدیگر تعهد دارند. به عبارت دیگر در این عقد، در طی زمان، التزام طرف یا دو طرف عقد انجام می‌شود؛ یعنی تعهد مداوم بیمه‌گر منوط به پرداخت مرتب حق بیمه از ناحیه بیمه‌گذار است. بنابراین عقد بیمه را باید عقد مستمر و تدریجی به‌شمار آورد.

چ) بیمه عقدی احتمالی و معلق است

این دو اصطلاح در عقد بیمه به سبب نزدیکی با یکدیگر، معمولاً با هم مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ چرا که براساس «احتمال وقوع حادثه‌ای در آینده» منعقد می‌گردد. بیمه عقدی است متضمن دو تعهد متقابل، یکی پرداخت حق بیمه و دیگر پرداخت خسارت احتمالی. ولی ماهیت این دو تعهد با هم مختلف است، تعهد اول معلق است و موکول به وقوع خسارت، بدین معنی که وقتی بیمه‌گر مجبور به انجام تعهد خود خواهد شد که حادثه وقوع یافته و خسارتی وارد شده باشد. در غیر این صورت یعنی در صورت عدم احراز این شرط اصولاً انجام تعهد از طرف بیمه‌گر معنی ندارد زیرا خسارتی وقوع نیافته است که جبران گردد. پس تعهد بیمه‌گر معلق و مشروط به حدوث حادثه است، لیکن تعهد دوم یعنی تعهد بیمه‌گذار منجز و بدون قید و شرط است.^۱ بیمه‌گذار ناچار است که به محض انعقاد قرارداد بیمه حق بیمه را بپردازد، و در غیر این صورت مادام که حق بیمه را نپرداخته است عقد بیمه اصولاً تحقق نمی‌یابد. حتی در مواردی که بیمه‌گر تشریفات مقدماتی کار را فراهم نموده و یک نسخه آن را به طرف داده باشد، صرف در دست داشتن بیمه‌نامه دلیل بر وقوع عقد نمی‌تواند باشد؛ زیرا یک عنصر که پرداخت حق بیمه است موجود نیست و عقد بیمه در حقیقت از موقعی تحقق می‌یابد که حق بیمه پرداخت شده باشد.^۲

۱. جمالی زاده، احمد. بررسی فقهی عقد بیمه. ص ۲۵۱.

۲. هدایتی، علی اصغر. بیمه و نقش آن در تأمین خسارت. ص ۱۹.

ح) بیمه عقدی رضایی^۱ است و نه تشریفاتی

بیمه عقدی نیست که شفاهاً واقع شود بلکه باید علاوه بر ایجاب و قبول طرفین، مکتوباً هم عقد نوشته شود. طبق ماده ۶۷ قانون بیمه چنانچه در اثر مسامحه نماینده شرکت بیمه، بیمه نامه صادر شده باشد اما از سوی بیمه گذار تعهدات انجام شده باشد شرکت بیمه موظف است خسارت را بپردازد. (در صورت وقوع حادثه) قرارداد بیمه اصولاً با بیمه نامه کتبی منعقد می گردد.^۲ ماده ۲ قانون بیمه مقرر داشته: عقد بیمه و شرایط آن باید به موجب سند کتبی باشد و سند مزبور موسوم به بیمه نامه خواهد بود. آیا برای اعتبار عقد، کتبی بودن قرارداد امری ضروری محسوب می شود؟ به تعبیر دیگر آیا بیمه قراردادی تشریفاتی است که اعتبار آن موکول به تهیه سند کتبی است یا صرف توافق طرفین و ایجاب و قبول برای انعقاد عقد بیمه کفایت می کند و سند کتبی مذکور در قانون تنها برای اثبات رابطه قراردادی و شرایط عقد است؟ از ظاهر ماده ۲ قانون چنین بر می آید که شرط اعتبار عقد بیمه، انعقاد آن به موجب سند کتبی است. ولی دلایل متعددی خلاف ظاهر فوق را به اثبات می رساند و بیمه را در عداد عقود رضایی قرار می دهد. با توجه به سابقه و رویه کشورهای منشأ حقوق بیمه و الهام گیری حقوق ایران از این کشورها باید در قابلیت استناد به ظاهر ماده ۲ قانون تردید اساسی نمود، و همچون دیگر کشورها عقد را رضایی تلقی کرد و مقررات راجع به کتبی بودن عقد را تنها وسیله ای برای تسهیل اثبات انعقاد و شرایط عقد محسوب نمود، بدین نحو به محض توافق بر سر موضوع و شرایط و ایجاب و قبول، حتی شفاهی، عقد بیمه منعقد شده و منشأ اثر است. لذا ماده ۲ قانون بیمه که تنظیم سند کتبی را در عقد بیمه لازم شمرده، باید به عنوان وسیله اثبات عقد و شرایط بیمه لحاظ شود. با تسهیلاتی که در مورد اثبات روابط قراردادی در قانون مدنی ایجاد شده، به نظر می رسد اثبات انعقاد بیمه به وسایلی غیر از مندرجات سند کتبی نیز ممکن باشد.

خ) بیمه عقدی رضایی است و نه عینی^۳

۱. برخی عالمان حقوق در تعریف عقد رضایی نوشته اند: «عقد رضایی» عقدی است که به صرف توافق دو قصد و بدون تشریفات «از قبیل لفظ خاص یا تنظیم سند» به وجود می آید. ترمینولوژی حقوق. ص ۴۵۸. شماره ۳۶۵۱.
۲. کاتوزیان، ناصر. دوره مقدماتی حقوق مدنی. اعمال حقوقی. قرارداد و ایقاع. شرکت انتشار. ش ۴۲. ص ۳۷.
۳. جعفری لنگرودی، مجید جعفر. ترمینولوژی حقوق. ص ۴۵۸. تعریف عقد عینی: در عقود عینی تا مال موضوع عقد تسلیم نگردد آن عقد تحقق نمی یابد مانند عقد ودیعه.

در ادبیات بیمه‌ای اندکی که در کشور ما وجود دارد، معمول نویسندگان با تکیه بر ماده یک قانون بیمه چنین اظهارنظر کرده‌اند که در عقد بیمه تعهد بیمه گر در مقابل پرداخت عینی و عملی حق بیمه توسط بیمه گذار است. و مادامی که این پرداخت عملاً صورت نگرفته عقد بیمه کامل نیست و برای بیمه گر تعهدی ایجاد نمی‌شود. تفسیر مذکور از ماده یک قانون بیمه بر ظاهر عبارت ماده تکیه دارد و قائلین به آن بیش از تکیه بر این ظاهر در مورد مبانی حقوقی نظر خود توضیحی نداده‌اند. ولی از آنجا که ماهیت عقد بیمه و تعهدات طرفین منشأ آثار بسیاری است و صرفاً با تکیه بر یک کلمه در قانون منطقاً نمی‌توان احکام خاص عقد بیمه را استنتاج کرد، باید مبانی این نظر با توجه به قواعد عمومی قراردادها در حقوق ایران تبیین شود تا با تکیه به این مبانی و اصول کلی حقوقی بتوان احکام متفاوت حقوقی عقد بیمه را استخراج کرد. بر همین اساس با توجه به آن که عقد بیمه یکی از عقود معین در حقوق ایران است و در قدم اول بر قواعد کلی قراردادهای مدنی تکیه دارد و سپس با توجه به ویژگی‌های خاص خود منشأ احکام ویژه است باید ماهیت حقوقی آن را بر اساس قواعد کلی حقوق قراردادها تبیین نمود. اصل در حقوق ایران رضایی بودن عقد است. عقد عینی جنبه استثنا دارد و برای آنکه عقدی عینی تلقی شود لازم است که قانون به عینی بودن یا لزوم تسلیم یا پرداخت به عنوان یکی از عناصر تحقق عقد تصریح کرده باشد.^۱ دلیل دیگری که بیانگر عدم پذیرش ماهیت عینی عقد بیمه در حقوق ایران است، پیش بینی حق فسخ بیمه گر در قراردادهای بیمه به علت عدم پرداخت حق بیمه توسط بیمه گذار است. در واقع در برخی قراردادهای بیمه چنین پیش بینی شده که چنانچه بیمه گذار مطابق قرارداد به تعهد پرداخت حق بیمه عمل ننماید بیمه گر می‌تواند عقد را به علت عدم پرداخت حق بیمه فسخ کند. مشخصاً امکان حق فسخ در عقد فرع بر انعقاد و صحت عقد است. در حالیکه عینی تلقی کردن عقد بیمه مستلزم آن است که اساساً عقد بدون پرداخت حق بیمه کامل و منعقد نشده و لذا حق فسخ بی مورد باشد.

(د) بیمه عقدی مبتنی بر حسن نیت است

در دیگر قراردادهای معوض وجود یا عدم حسن نیت در اعتبار عقد تاثیری ندارد. ولی در عقد بیمه حسن نیت یکی از عناصر اصلی اعتبار قرارداد بیمه است. در این عقد بیمه گر به اعلام بیمه

گذار اطمینان می‌کند و اساس محاسبات و حق بیمه قرارداد را بر آن قرار می‌دهد. به این نحو اعلام همراه با حسن نیت بیمه‌گذار و دادن اطلاعات خواسته شده اهمیت عمده‌ای برای بیمه‌گر و صحت عقد بیمه دارد. به همین علت چنانچه بعداً ثابت شود بیمه‌گذار در اطلاعات خود فاقد حسن نیت بوده، ضمانت اجراهای سنگینی برای این تخلف پیش بینی شده است. بطلان عقد در صورت سوء نیت در اعلام ریسک و یا قیمت مال موضوع بیمه و عدم پوشش در صورت اعلام غیر واقعی وقوع حادثه.

(ذ) منجز بودن عقد بیمه

به محض ایجاب و قبول عقد واقع می‌شود برخی معتقد می‌باشند عقد بیمه معلق است به پرداخت حق بیمه. در عقد بیمه نه انشا معلق است و نه تعهد بیمه‌گر (منشاء)، بلکه انشا و منشاء، هر دو منجزند و به محض وقوع عقد، هر دو، انشا و اعتبار شده‌اند؛ یعنی با انشای عقد بیمه، طرفین به طور منجز و قطعی درباره ایجاد التزام تصمیم گرفته‌اند. در عقد بیمه، تنها جبران خسارت و عملی شدن تعهد بیمه‌گر، معلق و وقوع خسارت است.

بخش پنجم: بررسی و شناخت موضوع قرارداد بیمه و عوضین این رابطه حقوقی

بند اول: موضوع قرارداد بیمه

عقد بیمه مانند دیگر عقود، دارای موضوعی است که عقد برای آن واقع می‌شود (معقود علیه). ماده ۴ قانون بیمه مقرر می‌دارد: «موضوع بیمه ممکن است مال باشد، اعم از عین یا منفعت، یا هر حق مالی یا هر نوع مسئولیت حقوقی مشروط بر اینکه بیمه‌گذار نسبت به آنچه بیمه می‌دهد ذینفع باشد و همچنین ممکن است بیمه برای حادثه یا خطری باشد که از وقوع آن بیمه‌گذار متضرر می‌گردد». با این حال موضوع بیمه می‌تواند شخص، شیء یا مسئولیت و یا میزان معینی وجه نقد باشد. چنانچه مورد بیمه شخص باشد بیمه‌گر در مقابل فوت، حیات، بیماری، از کار افتادگی و نقص عضو بیمه شده متعهد خواهد بود، این نوع بیمه را بیمه اشخاص می‌نامند. در صورتی که مورد بیمه شیء باشد، بیمه‌گر در مقابل خسارت وارده به آن شیء متعهد خواهد بود، (مانند آتش سوزی اموال منقول و غیر منقول، بیمه حمل و نقل کالا، بیمه هواپیما و کشتی، بیمه اتومبیل، بیمه مرگ و میر حیوانات، بیمه محصولات کشاورزی)، این نوع بیمه را بیمه اشیاء یا اموال می‌نامند. همچنین مورد بیمه ممکن است مسئولیت بیمه‌گذار در مقابل دیگری باشد،

که در این صورت بیمه گر متعهد است چنانچه در نتیجه حادثه‌ای که بیمه‌گذار مسئول آن باشد، و به دیگری خسارت وارد شود، خسارت آن شخص را جبران کند (مانند بیمه مسئولیت اتومبیل، بیمه مسئولیت کارفرما، بیمه مسئولیت حرفه‌ای پزشکان و...)، این نوع بیمه را بیمه مسئولیت (Insurance Liability) می‌نامند. همچنین در بیمه‌های پولی موضوع بیمه مقداری پول مانند پول در صندوق و پول در حمل است. با این همه قانون بیمه آنچه را که بیمه می‌شود «موضوع بیمه» می‌نامد. در واقع قانون بیمه اصطلاح «موضوع بیمه» را به عنوان موضوع معامله یا آن گونه که قانون مدنی می‌گوید «موضوع معین مورد معامله» می‌داند. به نظر می‌رسد که به کار بردن مال (عین یا منفعت) به عنوان موضوع بیمه چندان دقیق نباشد، زیرا در واقع موضوع بیمه یا موضوع قراردادهای بیمه‌ای خطر (ریسک) و پیامد وقوع آن است.^۱ البته موضوع بیمه با این حیثیت مورد بیمه قرار می‌گیرد که در معرض خطر باشد؛ یعنی موضوع مخاطره‌آمیز، بیمه‌پذیر است. عنصر خطر در بیمه، آن قدر اهمیت دارد که چنانچه موضوع مورد درخواست بیمه، در معرض خطر نباشد، بیمه آن عقلایی نیست؛ زیرا عقلاً حاضر به پرداختن حق بیمه در موردی که نفی خطر در آن قطعی است، نیستند و اگر وقوع خطر نیز قطعی باشد، بیمه‌گر حاضر به پذیرش آن نیست.^۲

بند دوم: عوضین قرارداد بیمه

عوضین در بیمه، از سوی بیمه‌گذار، پرداخت حق بیمه است و از سوی بیمه‌گر، تعهد به پرداخت خسارت است. از ناحیه بیمه‌گر، چیزی که در برابر عوض حق بیمه قرار می‌گیرد، تعهد بیمه‌گر است که در تعریف عقد بیمه^۳ نیز بر آن تأکید شده است. بیمه‌گر در برابر بیمه‌گذار یا خریدار بیمه، تعهد می‌کند که خسارت را جبران کند و در بیمه‌های اشخاص، مبلغ معینی را حسب مورد، طبق توافق، به بیمه‌شده یا شخص ثالث پردازد. آنچه از ناحیه بیمه‌گذار قطعی است، تعهد به پرداخت خسارت یا دادن وجه معینی است؛ اما نفس پرداخت خسارت (در بیمه‌های اموال) و دادن وجه معینی (در بیمه‌های اشخاص) از ناحیه بیمه‌گر، قطعی نیست؛

۱. محمود صالحی، جان علی. حقوق بیمه. ص ۱۲۳.

۲. جمالیزاده، احمد. بررسی فقهی عقد بیمه. ص ۲۴۰.

۳. ماده ۱ قانون بیمه.

زیرا پرداخت مبلغ بیمه‌ای، معلق بر وقوع حادثه‌ای احتمالی است. بنابراین عوضین در عقد بیمه، تعهد و پول است؛ یعنی تعهد بیمه‌گر با پول مبادله می‌شود، با این توجیه که تعهد، امری ارزشمند است و مالیت دارد؛ زیرا عقلاً به آن اقدام می‌کنند و آن را قابل تقویم مالی می‌دانند.^۱ در باب اهمیت و امتیازی که قانون‌گذار برای حق بیمه در نظر گرفته است می‌توان به تقدم حق بیمه بر طلب دیگران در ماده ۳۳ قانون بیمه اشاره کرد که مقرر می‌دارد: «بیمه‌گر نسبت به حق بیمه در مقابل هرگونه طلبکاری بر مال بیمه شده حق تقدم دارد حتی اگر طلب سایرین به موجب سند رسمی باشد».

نتیجه‌گیری

در جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پایانی مقاله حاضر باید گفت مقررات بیمه از جمله احکام امضایی اسلام به شمار می‌رود که در جهت حمایت از منافع جامعه از جمله افراد بزه دیده و جبران خسارت وارده مورد پذیرش اسلام واقع شده است. بیمه در لغت، قانون، کلام حقوق دانان و فقه تعاریفی دارد. در رابطه با ماهیت قرارداد بیمه باید اذعان داشت بین فقه‌های امامیه در رابطه با عقد بودن بیمه کم‌تر اختلاف نظری وجود دارد و معمول اختلافات در خصوص استقلال و عدم استقلال عقد بیمه است، یک گروه قائل به این هستند که بیمه عقدی مستقل است و گروه دوم سعی کرده‌اند که بیمه را جزء عقود معین که از ناحیه شارع مشخص گردیده و صحت آن امضاء شده است. نهایتاً نتایجی که می‌توان از بررسی ماهیت بیمه در فقه امامیه به دست آورد به شرح زیر می‌باشد:

- برخی عقد بیمه را از راه انطباق با عقود معهوده فقهی مانند: ضمان، صلح، هبه و غیره تصحیح کرده‌اند. هرچند این اقوال مورد نقد قرار گرفته است لکن اکثر این انتقادات قابل پاسخگویی می‌باشد. برخی دیگر از فقه‌های امامیه معامله بیمه را عقد مستقل و مشمول ادله صحت عقود دانسته و از طریق آیات، روایات، بنای عقلا، دلیل عقل و عرف همه اقسام بیمه را اعم از بیمه اشیاء، اشخاص و مسئولیت مدنی صحیح می‌دانند.

- نکته قابل ذکر این که فقهای شیعه، حتی الامکان سعی کرده‌اند که اولاً حکم عقد بیمه را با عرضه بر عمومات و اطلاعات ادله عقود بیان کنند و اگر این ادله را عام ندیدند، تلاش کرده‌اند از راه عرضه بیمه و انطباق آن با عقود معین، حکم به مشروعیت عقد بیمه بدهند.

- طبق نظر اکثر علمای علم حقوق بیمه یک عقد مستقل است و فقط در مسئله ماهیت حقوقی تعهد به نفع شخص ثالث اختلاف نظر است. برخی آن را از مصادیق تعدد عقد می‌دانند و برخی دیگر قائل به نظریه عقد فضولی و کارگشایی هستند و قول دیگری که برخی از حقوق دانان به آن قائل شده‌اند نظریه ایقاع است و نظریه چهارم نظریه تعهد مستقیم ناشی از قرارداد نیز می‌باشد. اما فقهای امامیه آن را به عنوان شرط ضمن عقد قبول دارند.

- در رابطه با ادله قانون گذاران مبنی بر اینکه بیمه یک عقد مستقل است می‌توان به ماده ۱۰ قانون مدنی که بیانگر اصل آزادی قراردادها است استناد کرد.

- در بیمه علاوه بر رعایت اصول کلی حاکم بر قراردادها، لازم است که قواعد و قوانین خاص دیگری (قوانین بیمه) در آن رعایت شود. در کل می‌توان گفت که بر انعقاد، آثار و پایان قرارداد بیمه، قواعد عمومی قراردادها (شرایط ماده ۱۹۰ قانون مدنی)، قانون بیمه و قانون تجارت حاکم است.

در پایان باید دانست که بیمه، عقدی مستقل و لازم است و همانند عقود لازمه از یک طرف مشمول ادله عامه نسبت به تعهد و التزام می‌باشد و طرفین را ملزم به محترم شمردن آن، و مراعات شرایطی که مورد توافق طرفین در عقد بیمه قرار گرفته است می‌شمارد و از طرف دیگر باید شرایط کلی صحت عقد از قبیل: قصد و رضا، اهلیت و... در انعقاد قرارداد بیمه ملحوظ شود. بیمه نیز همانند سایر عقود، نیاز به قرارداد دارد که به اصطلاح فقهی باید به صورت ایجاب و قبول بین بیمه گر و بیمه گذار جاری شود. همچنین طبق قوانین موجود (مواد ۲۱ و ۲۲ قانون بیمه) ماهیت بیمه از منظر حقوق مسئولیت مدنی است که هدف از آن جبران خسارت است نه ایجاد سود. فقهای شیعه، حتی الامکان سعی کرده‌اند که اولاً حکم عقد بیمه را با عرضه بر عمومات و اطلاعات ادله عقود بیان کنند و اگر این ادله را عام ندیدند، تلاش

کرده‌اند از راه عرضه بیمه وانطباق آن با عقود معین، حکم به مشروعیت عقد بیمه بدهند در مقابل بیشتر علمای اهل سنت تنها بیمه تجاری را باطل و نامشروع دانسته و معتقدند که بیمه تجاری در بین عقود معین، مشابهی ندارد و به دلیل عدم انطباق بیمه با یکی از عقود معین، غیرشرعی است و به دلایلی از جمله وجود ربا، قمار، غرر و غبن باید حرام دانسته شود. ولی بیمه تعاونی را که در آن، نوعی همکاری برای رفع مشکل برای یکی از افراد گروه وجود دارد را جایز دانسته و افراد را تشویق به این نوع از بیمه می‌کنند. با بررسی تطبیقی ماهیت مقررات بیمه با مقررات جاری کشور و قواعدفقهی می‌توان آثار عملی آن را احصا نمود. از جمله آثار بیمه می‌توان به اوصاف و اصول حاکم بر بیمه و صورت عقد و شرایط طرفین عقد بیمه و همچنین آثار عملی آن از جمله تساوی دیه اقلیت‌های دینی با دیه مسلمان، مسئولیت بیمه در خسارات معنوی، امکان پرداخت هزینه معالجه توسط بیمه و اشاره نمود.

منابع و مآخذ

قرآن کریم و بعد....

الف) کتاب‌های فارسی

۱. ابراهیمی، محمدحسین، بیمه و تامین اجتماعی در اسلام، تهران، انتشارات کویر، ۱۳۷۵ ش، چاپ اول.
۲. امامی، سید حسن، حقوق مدنی، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۷۴ ش، چاپ پانزدهم.
۳. بهرامی احمدی، حمید، سوءاستفاده از حق مطالعه تطبیقی در حقوق اسلام و دیگر نظام‌های حقوقی، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۹۵، چاپ اول.
۴. پژوهشکده تحقیقات اسلامی، بررسی مبانی بیمه در اسلام، قم، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۸۶ ش، چاپ اول.
۵. خمینی، سید روح الله، رساله نوین، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۰ ش، چاپ اول.
۶. شبانی، محمد علی، تاریخچه پیدایش و تحول بیمه، تهران، مدرسه عالی بیمه، ۱۳۵۳ ش.
۷. فتحعلی پور، عطاءالله، مسئولیت جزایی و مدنی ناشی از تصادفات رانندگی، تهران، نشر ورق، ۱۳۷۶ ش.
۸. فریار، حسین، قرارداد بیمه از دیدگاه فقه اسلامی، چهارمین کنفرانس بین المللی دستاوردهای نوین، ۱۳۹۸ ش.
۹. کاتوزیان، ناصر، قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲ ش، چاپ هشتم.
۱۰. کریمی، آیت، کلیات بیمه، تهران، بیمه مرکزی ایران، ۱۳۸۲ ش، چاپ هشتم.
۱۱. محقق داماد سیدمصطفی، قواعد فقه بخش مدنی، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۵۷ ش، چاپ سوم.
۱۲. مطهری، مرتضی، بررسی فقهی مساله بیمه، تهران، انتشارات صدرا، بی تا.

۱۳. معصوم بالله، مهد، ترجمه: سید حسن روحانی، تکافل کاربردی و بیمه مدرن (قوانین و اصول کاربردی) تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹ ش، چاپ اول.

۱۴. نفیسی، میرزا علی اکبرخان، فرهنگ ناظم الاطباء، تهران، انتشارات خیام، ۱۳۵۵ ش.

۱۵. هدایتی، علی اصغر، بیمه و نقش آن در تامین خسارات، تهران، شرکت سهامی بیمه ایران، ۱۳۳۵ ش.

ب) کتاب‌های عربی

۱۶. اصفهانی، محمدحسین، حاشیه کتاب المکاسب، قم، ذوی القربی، ۱۴۱۹ ق، چاپ اول.

۱۷. انصاری، شیخ مرتضی، کتاب المکاسب، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، ۱۴۱۵ ق، چاپ اول.

۱۸. حسینی روحانی، سید محمدصادق، المسائل المستحدثه، بیروت، دارالزهراء، ۱۳۹۳ م.

۱۹. الحلّی، الشیخ حسین، بحوث فقهیه، مؤسسه المنار، ۱۴۱۵ ق چاپ چهارم.

۲۰. خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، قم، انتشارات قدس محمدی، بی تا.

۲۱. خویی، سید ابوالقاسم، مبانی تکملة المنهاج، خویی، بی جا، بی نا، بی تا.

۲۲. طوسی، محمد بن حسن، الخلاف، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۷ ق، چاپ اول.

۲۳. قمی، میرزا ابوالقاسم، جامع الشتات، تهران، مؤسسه کیهان، ۱۴۱۳ ق، چاپ اول.

۲۴. محقق حلّی، نجم الدین جعفر بن حسن، شرایع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ ق، چاپ دوم.

۲۵. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، قوچانی، شیخ عباس، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۶۷ ش.

ج) مقالات

۲۶. بهره ور، ابوالقاسم، «مبحث حقوقی بیمه»، مجله کانون وکلا، ش ۵۴، ۱۳۳۶.
۲۷. حاجی زاده، امیرحسین، «بیمه از دیدگاه فقه و حقوق اسلامی»، کنفرانس پژوهش در علوم و تکنولوژی، ۱۳۹۵.
۲۸. حسینی نژاد، حسین قلی، «عقد بیمه در حقوق و فقه»، مجله تحقیقات حقوقی، ۱۳۷۴.
۲۹. حسینی نژاد، حسین قلی، «فرضیه خطا و خطر ورای هیات عمومی دیوان کشور»، نشریه دانشکده حقوق، ش ۱، ۱۳۶۴ ش.
۳۰. رحیمی بروجردی، علیرضا، «بیمه از دیدگاه اسلام»، انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶.
۳۱. عسگری، محمدرضا، «مسئولیت ناشی از فعل غیر»، مجله کانون وکلا، ۱۳۴۵.
۳۲. علی آبادی، ایرج، «استثنائات در قانون بیمه اجباری اتومبیل»، فصلنامه بیمه، ۱۳۶۷.

د) پایان نامه‌ها

۳۳. زمانی جباری افسانه، «بررسی تطبیقی فقهی_حقوقی قانون بیمه اجباری با رویکردی به دیدگاه حضرت امام خمینی ره»، پایان نامه کارشناسی ارشد، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.
۳۴. فریار حسین، «قرارداد بیمه از دیدگاه فقه اسلامی»، پایان نامه دکتری رشته فقه و مبانی حقوق، ۱۳۵۵.